

Giriş

İkinci şanslara dair bu iki yazarlı incelemenin tohumları, Adam Phillips'in *Kaçırdıklarımız: Yaşanmamış Hayata Övgü* adlı kitabını okurken zihnimde beliren kişisel sorularla atıldı. Bu kitap, beni yaşamımla ilgili düşünmeye itti. Sonuçta ülkenin iki ucunda coğrafi olarak da ikiye bölünmüş; iki evlilik içinde, iki ailede çocuk büyüttüğüm; hatta biri yalnızca akademinin içinde olan okurlara, diğeryse daha geniş bir kitleye hitap eden iki ayrı yazarlık kariyeri barındıran bir hayatım vardı. Adam'a birlikte bir kitap yazmayı önerdim. Giriş bölümünü ve Shakespeare'i ele aldığım ilk dört bölümü ben yazacaktım; Freud'la ilgili diğer üç bölümü ve sonuç bölümünü o yazacaktı. Ayrı yazma süreçlerimizde iş birliği içinde olacak, birbirimize danışacaktık. Onlarca yıldır üzerine düşündüğümüz ve çalıştığımız bu iki figürü, ortak bir çatı altında inceleyerek ikinci şanslara dair bazı meselelere ışık tutma imkânımız olacaktı. Birlikte yazmamızın sebebi; dilimizin ya da temel aldığımız noktaların birbirine Shakespeare ve Freud gibi başka yazarlarınkilere kıyasla daha benzer olması değil, tam da bu benzerliklerin (hem bizim için hem de Shakespeare ve Freud için) yokluğuydu. Düşünme ve yazma biçimlerimiz farklıydı ama bu farklılıklar, bize ikimizin de sevdiği ortak alanları daha derinden inceleme fırsatı tanı-

yacaktı. (Oyun yazarının) temsil projesi, psikanaliz projesinden farklıdır. Shakespeare'in oyunlarını analiz ederek geçen bir kariyer, danışanları analiz ederek geçen bir kariyerden farklı bir bakış açısı taşır. Biz de bu projede birbirimizin ikinci şansı olacaktık.

Tüm bunların ne olduğunu merak ediyordum. İki hayat yaşadığı-mı, bir hikâyenin bitip bir yenisinin başladığını hissediyordum. Elbette bu bütünüyle doğru değil. Yetişkinliğe ulaştığımda, kimliğimin meslek seçimim de dahil olmak üzere çoktandır şekillendiğinin farkındayım. “Stevie,” derdi annem, “Şu kitabı bırak artık, yeter. Gözle-rin bozulacak.” Babamsa “Dalgın profesör Stevie” derdi. Ömrümün onlarca yılını birbirine bağlayan sayısız iplik var; birbirine dolanmış anılar, çocukluğumu bilen akrabalar, yıllar boyu edindiğim arkadaş-lar, üç evladıma duyduğum sağlam, eksiksiz sevgi, bir akademisyen ve öğretim görevlisi olarak bulunduğum uzun vadeli iş ilişkileri...

Yine de, her nasıl olduysa, sanki bana ikinci bir şans verildi ve böylece varlığım ikiye bölündü gibi geliyor. Artık bana “Stevie” de-meyi bıraktıkları zamandan sonra adımın bir defa daha değişikliğe uğraması da bu bölünmeyle kolayca uyuyor. Yetişkin yaşamımın ilk yarısında beni tanıyan hemen herkes, “Steve” diyordu bana; ikin-ci yarısındaysa “Stephen” oldum. Bu değişikliklerin kararını ben ver-medim ya da bir ritüel veya seremoni sonucu gerçekleşmediler; açık seçik olmadan, sanki bir şeylerin değiştiğine dair gizemli, sembolik bir kabul varmışçasına değişti adım.

Bugünlerde, insanlar bana “Steve” dediklerinde, onların çok daha farklı bir dizi bağlılık, arzu, hedef ve deneyim içeren önceki yaşa-mımdan tanıdıklar olduklarını hatırlıyorum. Bu ad bana Golden Gate Köprüsü'nü gören bir evi, Berkeley tepelerinde bisiklet sürme-yi, Sierralarda sırt çantasıyla yapılan gezileri, Sproul Plaza'daki kala-balık protestocuları, okaliptüsle karışık biber gazı kokusunu, beraber çalıştığım, tartıştığım, gülüştüğüm genç iş arkadaşlarımı hatırlatıyor.

Bu iş arkadaşlarımdan bazıları hatıramda hep genç kalacak, çünkü Kaliforniya'dan taşındıktan sonra onları bir daha görmedim, haber de almadım. Yıllar boyu örülmüş karmaşık, samimi bir dostlar (ve biraz da düşmanlar) ağı birdenbire çözülüyordu, geriye yalnızca birkaç iz kaldı. Bu sonu gelmişlik hissine evliliğimin acı sonu eklendi. Artık geri dönüş yoktu.

“Stephen” adıyla bende bambaşka bir tona sahip; George Washington’ın karargâhını kurduğu sokakta bir ev, senelerce geliştirdiğim akademik üsluptan çok farklı bir yazı stili, dünyanın çeşitli yerlerinde tehlike altındaki akademisyenleri Harvard’ın güvenli limanına getirmek için yaptığım yüzlerce saatlik komite çalışmaları, Vermont’ta doğaya çekildiğim zamanlar, Berlin ve Roma’da yaşadığım yıllar ve elbette, birlikte yaşadığım güzel insan geliyor gözlerimin önüne. Bana şimdi apayrı gelen bu iki öyküden, yalnızca birini yaşısam, “Steve” kalsam da hiç “Stephen” olmasam mesela, bu iki ayrı benlikten yalnızca birini mi bilirdim? Yaşamım yarım kalmış veya tamamlanmamış mı olurdu?

Bunlar elbette benim kendi yaşam öyküme dair; sosyal sınıfım, mesleğim ve cinsiyetim gibi bir dizi belirli koşula bağlı, kişisel sorular. Ancak Adam Phillips’in kitabı bana, ne kadar nevi şahsına münhasır olursa olsun, tüm yaşam öykülerinin özünde ortak bir insanlık durumunun ve dolayısıyla ortak ikilemlerin bir izdüşümü olduğunu hatırlattı. Bu hatırlatma, psikanalizin başlangıcından bu yana alanın önemli niteliklerinden birini ifade ediyor; zira psikanaliz bizi hem tereddüt etmeksizin kendimizi derinlemesine incelemeye, hem de (bu kitap özelinde ikinci bir şansı elde etmenin veya kaçırmanın uyandırdığı) arzu ve korkularımızın ne ölçüde evrensel temaların bir çeşitlemesi olduğunu görmeye davet ediyor.

Bu temaların evrenselliği; alternatif, yenilenmiş ya da dönüşmüş varoluşların uzun zamandır söz konusu edildiği edebiyat tarihine

bakıldığında, apaçık ortaya çıkıyor. İrade, kaza (*accident*), ya da koşulların kader veya yazgı dediğimiz biçimde bir araya gelmesi sebebiyle ikinci şansların gerçekleşmesini ya da başarısız olmasını ele alan sayısız öykü var. Dolayısıyla sanat, kayıp ve telafi deneyimlerinin birer provasını yapmamıza —komedyada, neşeyi ve neşenin yarattığı aşk ile hazzı tanımamıza, tragedyada, bazı şeylerin asla telafi edilemeyeceğini fark ettiğimiz ânın acısıyla yüzleşmemize— imkân tanıyor. İkinci şanslara duyulan arzu, varoluşumuzun öyle ayrılmaz bir parçası ki, bu arzuyu sembolik olarak tekrar ve tekrar yeniden üretmenin bir yolunu buluyoruz gibi. Kökeni aslında çok daha eski Mezopotamya mitlerine dayanan Nuh Tufanı öyküsüne göre, türümüzün bütün yaşamı, Yaradan'ın insanlığı bütününü yok etme kararının ardından bahşedilen ikinci bir şanstın ibarettir. Gökteki her gökkuşağı, insan varoluşunun ilahi bir fikir değişikliğine, bir tanrının cezamızı erteleme kararına bağlı olduğunun bir hatırlatıcısıdır.

Tufan öyküsü, insan türünün bütününü reformunu öngören bir öykü değildir; bu öyküdeki tanrı, böyle beklentilere girmeyecek kadar gerçekçidir. Bunun yerine kurtuluş, erdemleri, gücü ve hayatta kalma içgüdüğü günü kurtaran tek bir kişiye (Sümer metninde Atrahasis'e, İbranice çeşitlemesindeyse Nuh'a) bağlıdır. Yani bütün bir toplumun kurtuluşu söz konusu olduğunda bile, erişilen ya da kaçırılan ikinci şanslar hemen her defasında belirli bireyin hikayelerinde yer bulur. İncil anlatılarında Tanrının Seçilmiş Halkının tamamının yazgısı kayıt altına alınır, ancak odak noktası, Yusuf ve kardeşlerinin öyküsünde olduğu gibi, neredeyse bütününü kaderleri ikinci şansı elde etmesine bağlı olan adı sanı belli bireylerin üzerindedir.

Hristiyanlıktaki bu anlatı stratejisi, İbrani yazmaları ile sonradan Yeni Ahit olarak adlandırılacak metinlerin birbirine örüldüğü sırada, büyük bir başarıyla kullanılmış. Âdem ile Havva'nın itaatsizliği bütün insan soyunun cennetten kovulmasına yol açsa da kurtuluş ve

kefarete (belki de ikinci şansların en büyüğü) tek bir adamın yaşamı ve fedakârlığıyla yaşam bulmuş. Bir kez daha öykü tek bir kahramana, türümüzün üzerine yüklenen laneti ortadan kaldırarak dönüşü yokmuş gibi görünen bir kaybın telafisini, en azından bir kısmımız için (müminler için) olanaklı kılan Nasıralı İsa'ya bağlı. Dahası, kutsananlar ilk erkeğin ve ilk kadının yaşadığı yere gitmeyecek, çok daha büyük ve güzel bir varoluşun tadını çıkaracaklar. Onlar, insanın fiziksel olarak kaybettiği cennetten çok daha güzel bir yer bulacaklar, Milton'ın deyişiyle, "Bu Firdevs'ten ayrılırken; senin içinde çok daha mutlu bir Firdevs bulunacak."¹ Ayrıca bu iç mutluluğu, hâlâ kendinden çok uzak görenler için de daima ikinci şansa, ilahi mutluluğa dair bir umut vardır.

Bu basit anlatı stratejisi, —ikinci şanslara dair evrensel olguların belirli bireylerin kaderi üzerinden gelişmesi— sadece İncil'de (ve İncil'e kaynak olan metinlerde) kullanılmaz. Bireyin ikinci şans hayali, illa gerçekleşmek zorunda değildir; yalnızca bir alternatif, olası başka bir alınyazısı olabilir. Homeros'un Akhilleus'una bir seçim sunulur: Evinde oturup güven içinde, uzun, olaysız, sakın bir yaşam sürebilecektir; ya da erken bir ölümü göze alarak Truva'da şöhrete ve kahramanlığa yürüyebilecektir. *İlyada* destanı ilerledikçe olaysız, sakın bir yaşam ihtimali yavaş yavaş kaybolur, ama yine de böyle sakın bir yaşam sürme ihtimali, destanın temel çatışmasını oluşturur ve öfkeli kahramanın savaşı bütünüyle terk etme kararında rol oynar. Akhilleus, bu geri çekilme kararının arkasında dursa, yelken açtığı diyardan geri dönse her şey bambaşka olacaktır. Ancak elbette kahraman savaşa döner.

¹ "Bu Firdevs'ten ayrılırken; senin içinde / Çok daha mutlu bir Firdevs bulunacak." John Milton [1667], *Yitirilen Cennet* [(çev. Yiğit Yavuz) İstanbul: İthaki, 2021] sf. 499. (ç.n)

Odysseia'daysa bu alternatif yaşam, yani Akhilleus'un seçebilecek durumdayken seçmediği yaşam, yeraltı dünyasında varlığını hissettirmeye devam eder. "Oysa senden mutlu adam yok Akhilleus," diye seslenir Odysseus, büyük savaşçıya; "Biz Argoslular sayardık seni sağlığında bir tanrı gibi / burada, ölümler arasında da, sürdürmedesin gücünü." Akhilleus'un kılı bile kıpırdamaz:

Ballandırma bana ölümü şanlı Odysseus,
bütün geçmiş göçmüş ölümlere kral olacağıma
el kapısında kulluk edeydim keşke,
varlıksız, yoksul bir çiftçinin yanında ırgat olaydım.²

Ölümden sonra dahi (ve hatta özellikle ölümden sonra), Akhilleus sürebileceği alternatif yaşamın hayaline hararetle tutunmaktadır.

Tam da bu alternatif yaşam, Akhilleus'un yaşayamadığı hayat, Odysseus'ta oldukça güçlü bir karşılık bulur. Odysseus, ikinci şans hayalinin vücut bulmuş hâlidir. Truva'yı ele geçirmek için on yıl süren mücadeleden canlı çıkıp, sevgili İthake'sine dönmeyi başarmakla kalmaz, dönmeden önce nemf Kalipso'nun yanında yedi yıl daha geçirir. Tehlikeleri bir bir atlatmasının sırrı, hayali yaşamlar kurup sürdürebilmesinde saklıdır. "Binbir türlü düzeninde aşmak için seni," der Athena takdir ederek: "Bir tanrı bile çok kurnaz ve düzenbaz olmalı."³ Sarayındaki işgalcileri öldürüp eşi ve oğluyla buluştuğunda dahi, destanda da açıkça belirtildiği üzere, öyküsü henüz sona ermemiştir. Evini bir defa daha terk eder ve yeni, keşfedilmemiş topraklara yol alır; daha öncekilere hiç benzemeyen bir yaşam

² Homeros, *Odysseia* [(çev. Azra Erhat – A. Kadir) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014], sf. 200.

³ *Odysseia*, sf. 230.

sürer. Odysseus, daima yenilenen ve yeniden inşa edilebilir kimliğin kralıdır.

“Cin fikirli” kahramanın birbirini takip eden maceralarına, hatta İthake’ye dönüşüne niçin “ikinci bir şans” diyoruz? Odysseus’un üçüncü, dördüncü, onuncu şansından söz etmemiz gerekmez mi? Bu sıralama elbette doğru olur, özellikle bir türlü bulamadıkları tatminin peşinde koşarken tekrar tekrar evlenen ve boşanan insanlar için. Ancak “ikinci şans” deyişi sadece *bir daha denemenin* bir ifadesi yani “kim sayıyor kaçınıcı şans olduğunu?” demenin kısa bir yolu aslında. Ne var ki, *Odysseia* gibi büyük bir destan için bile ikinci şans deyişi, bir kısaltmadan çok daha fazlası. Eserin daimi yeniliği kısmen kahramanın yaşadığı her deneyimi, daha önce defalarca yaşadığı şeylerin bir sürümü olarak değil, yaşamda yeni bir soluk, ikinci bir şans olarak görmesinden kaynaklanır. Sanki kişinin düşsel ya da duygusal yaşamında sonsuz sayıda şans olmazmış gibi- sanki yenilenme, ne sıklıkla yaşanırsa yaşansın, daima ikinci bir şans olarak hissettirecekmiş gibi.

Eserin bu denli zamansız ve kalıcı olmasının sebeplerinden biri, kahramanın yaşadığı her deneyimi daha önce defalarca deneyimlediği şeylerin bir başka versiyonu olarak değil de yeni bir fırsat, ikinci bir şans olarak görmesinden kaynaklanır. Kahraman, insanın düşsel veya duygusal yaşamında sayısız şansı olmayacakmış gibi davranır: Yenilenme, ne sıklıkla yaşanırsa yaşansın, kendini hep ikinci bir şans olarak hissettirecekmiş gibi.

İkinci şans kavramının İncil’de ve Homeros destanlarında büyük bir yer tutması, bu kavramın sadece bir karakterin yaşamını yenileme veya yinleme ihtimalini keşfetmesinden ibaret olmadığını gösteriyor. Bu ihtimal, halihazırda edebi tahayyülü oluşturan temel öğelerden birisidir ve her şeyden önce, edebiyatın kapısını araladığı

gündüz düşlerinden keyif almamızı sağlayan ana etmenlerdendir. Edebiyatta gündüz düşlerine katılmanın bu denli kolay olmasının sebebi, istisnasız her birimizin bu düşlere halihazırda sıkça kapılımasıdır. Edebiyat, her gece bir parçası olduğumuz düş yaşamının örgütlü, disiplinli ve müşterek bir uzantısıdır. İşte bu düşler, Freud'u mest eden ve Adam Phillips'in de onlarca yıldır incelediği psikanalitik boyuta götürür bizi.

Adam Phillips'in kitabı, *Kaçırdıklarımız*, zihinsel yaşamımızın büyük bir kısmının karşılanmayan ihtiyaçlar ve tatmine ulaşmayan özelliklerle geçtiği kabulüyle başlıyor. Ancak kitabın alt başlığı, *Yaşanmamış Hayata Övgü*, yaşayabileceğimiz ama hiç yaşamadığımız hayatın, yine de bilincimizi zenginleştirerek duygudaşlık yetimizi artırabileceğini ima ediyor. Bu yaşanmamış hayatların şu anki hayatımıza olan katkısı, yaşanmamışlığına rağmen değil tam da yaşanmamışlığı sayesinde mümkün oluyor. Bu tahlil en çılgın fantezilerimiz için elbette geçerli; ama belki daha olası hayallerimiz için de geçerlidir. Günün sonunda, yaşayabilecekmişiz gibi görünen birçok şeyin asla gerçekleşmemesinin yaşamlarımızı yoksullaştırmayacağı açıktır.⁴

Bazen de ikinci bir şansın hayali, öyle zorunlu hâle gelir ki her ne pahasına olursa olsun bu hayali gerçekleştirme arzusu doğar; daha doğrusu ikinci bir şans için yola çıkmamanın sonuçları katlanılmaz görünür. O hâlde aynı yerde, aynı işte, aynı ilişkide bir yıl daha kalacak olma düşüncesi bir hapis cezası gibi hissettirdiğinde, ne yapmalıyız? Her gün, bir türlü uyanıp son veremediğimiz kötü bir rüya gibi geçiyorsa, hayatta kalmak için ne yapmalıyız?

Bu kesinlikle çağımıza özgü bir ikilem değil. On yedinci yüzyılda Milton, mutsuz bir evliliği, "iki beden in iğreti zincirlerle birbirine

⁴ Adam Phillips [2012], *Kaçırdıklarımız: Yaşanmamış Hayata Övgü* [(çev. Selin Siral), İstanbul: Metis, 2015].

bağlanmasına” benzetmiş. Milton —Yaratılış 2:18’de Rab, “Ademin yalnız kalması iyi değil” dediğine göre— merhametli Yaradan’ın, varoluşun yalnızlığını yatıştırmak için evliliği tesis ettiğine inanıyormuş. Ne var ki acı dolu bir ilişkide kapana kısılmak bu yalnızlığı artırıyormuş sadece. “Ölü bir bedene prangalı yaşayan bir ruh” gibi hissettiğini yazmış. Bu düşüncelerini kaleme aldığı boşanma risalelerinde, kanunun değişmesi ve telafisi mümkün olmayan mutsuz evliliklere hapsolmuş erkekler ve kadınların ikinci bir şansa erişebilmesi için tutkuyla ve o zaman için büyük bir cesaretle çağrıda bulunduğunu görüyoruz. Bu imkân, insanlara yüzlerce yıl daha tanınmayacaktı. Boşanma kanunlarında bir değişiklik olmadığı sürece, çiftlerin çoğunun, başlangıçta olduğu bile yalnızca varsayılan bir aşkın yerini ilgisizliğe ya da nefrete bırakmış olduğu durumlarda dahi, birlikte kalması bekleniyordu. Milton tam da bunu cehenneme benzetti.⁵

Ne var ki bir işte veya aşta mutsuzluğun dayanılmaz hâle gelmesi için olağanüstü veya korkunç bir deneyime gerek yoktur. Günleri saymak, her haftanın sonunda rahat bir nefes almak, rutin sağlık muayenesinde hiçbir şey çıkmayınca yaşadığı hayal kırıklığına şaşırarak, yaşamı öylece sürdürmek de her şeyi açıkça gösterir. Böyle bir noktada, en köklü düzenin bile altüst olması beklenebilir.

Yine de bu altüst oluş her zaman zorlu ve acıdır. Phillips’in yaşanmamış hayata övgüsünü okuduğum sırada, gerçek hayatta böyle kökten değişimlerin neden mümkün olduğunu, nasıl olup da hayatımda sabit ve değişmez görünen onca şeye rağmen yolculuğun ortasında rotamı değiştirebildiğimi merak ederken buldum kendimi. Bu değişim, ne ölçüde gelişigüzel, kazara ve şans eseri idi ve ne ölçü-

⁵ John Milton [1643], *The Divorce Tracts of John Milton: Texts and Contexts* [(ed. Sara J. Van den Berg & Scott Howard) Pittsburgh: Duquesne University Press; 2010], sf. 77.

de benim kontrolümdeydi? Ulaşmaya çalıştığım şey neydi ve ona ne pahasına ulaşmaya çalışıyordum? Hayatımın böyle büyük parçalarını yeniden inşa etmeye giriştiğimde, eğer yaptığım gerçekten buysa, aslında yetişkin yaşamımın ilk yarısında yaptığım hataları düzeltmeye mi çalışıyordum? Eğer öyleyse, artık yeni hatalar yapmaya ya da eski hatalarımı tekrarlamaya mı yazgılıyım? Gerçekten iki ayrı insan mıydım? Yoksa hissettiğim değişimler, aslında doğal ve çevresel koşulların döşediği aynı raylarda yol alan ama sadece benim farklı bir açıdan baktığım tek bir yaşama mı aitti? Yüzümü bu şekilde edebiyata dönmem, ikinci bir yaşam olasılığıyla yüzleşmeden kaçınmanın aracı değildi; aksine, edebiyat, özellikle de hikâyeler anlatan edebiyat, bana her zaman bu yüzleşmeyi derinleştirmenin en üstün aracı olarak göründü. İster mevcut koşullarımıza korkutucu derecede yakın, isterse Akhilleus ve Hektor'un yaşamları kadar uzak olsun, alternatif yaşam öykülerini tahayyül etmenin ve onlara dahil olmanın en kuvvetli imkânları oyunlarda, şiirlerde ve romanlardadır.

* * *